

PSYKOLOGI I ET JUBILÆUMSPERSPEKTIV

- rapport fra et 25 års-jubilæumsseminar

Redaktion:

Knud-Erik Sabroe

Henrik Kristensen

Carsten Hegnsvad

Psykologisk Institut
Aarhus Universitet
juni 1994

Copyright: Psykologisk Institut, Aarhus Universitet, 1994
Sats: Psykologisk Institut
Tryk: Juridisk Trykkeri
ISBN 87-985082-2-9

Psykologisk Institut - Aarhus Universitet
Asylvej 4 - DK-8240 Risskov - tlf. +45 8617 5511

Værdi, verden og virksomhedsteori

Niels Engelsted

Psykologisk Laboratorium, Københavns Universitet

Tak for invitationen, som jeg er meget glad for. Stedet her har betydet meget for mig fagligt såvel som personligt.

Faktisk begyndte min karriere som psykologilærer her i 1969, endnu før denne bygning var opført. Det var på et kursus for hjælpelærere fra København, der skulle have lidt kammeratlig råd og vejledning. Jeg boede hos Søren Willert, kan jeg huske. Steen Folke Larsen havde arrangeret nøgenbadning. Siden har jeg altid regnet Psykologisk Institut blandt de mest avancerede institutter i verden.

Værdispørgsmålet

Jubilæumstemaet er naturligt nok: Hvor kommer vi fra, og hvor skal vi hen?

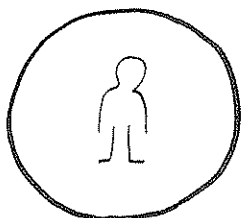
Det bliver der sikkert mange bud på. Det jeg vil pege på er problemet om værdier som virkelige størrelser i verden.

Hvori består problemet? Jo, på den ene side er det min overbevisning, at værdispørgsmålet er af den største teoretiske og professionelle betydning i psykologien. Men på den anden side er værdierne meget underforstået i psykologien, hvis de ikke i det hele taget fornægtes. Jeg tror, at det er vigtigt at bringe dem på tale. Vigtigt også fordi værdispørgsmålet er af den største betydning for os alle sammen i en videre sammenhæng.

Samfundsudvikling og videnskabelig udvikling hænger nøje sammen. Vil man have en idé om sit fags kommende opgaver, skal man se på de problemer og muligheder, som samfundsudviklingen i dag rejser. De vil bestemme, hvor psykologi bevæger sig hen i de næste 25 år.

Om samfundsudviklingen i dag bruges ordet krise hyppigt: økonomisk krise, politisk krise, social krise, økologisk krise, global krise. Og som en fællesnævner bruges ofte værdikrise: Hvem er vi og hvor skal vi hen? Disse spørgsmål vil være med til at bestemme psykologiens kommende udvikling.

Men lad os først se på, hvad det var, der skete et godt stykke tilbage i samfundsudviklingen.

Traditionelt

Moderne

Der var engang, hvor mennesker levede i samfund, hvor de havde faste pladser, og hvor værdier ikke var individuelle anliggender, men fælles, og erkendt af alle som objektive realiteter, formidlet af sociale institutioner, først og fremmest kirken med dens formodede forankring i en endnu mere høj og objektiv virkelighed.

Med udviklingen af kapitalismen og det borgerlige samfund blev det traditionelle samfund gradvis undermineret. Med naturvidenskabens udvikling blev gudsforestillingen snart så luftig, at værdierne mistede deres objektivitet og forankring og hang og svævede i luften. Filosofien prøvede så, som moralfilosofi, at gå ind og løfte, hvor religionen havde sluppet sit tag.

David Hume forsøgte en individuel forankring af værdierne i følelserne. Kant forsøgte en forankring i fornuften. Eksistentialisterne forsøgte en i den enkeltes vilje og valg. Værdier tåler imidlertid ikke ret godt relativisering, individualisering og subjektivering.

Det fremgår med al ønskelig tydelighed af George E. Moores *Principia Ethica*, hvor værdier gøres til individuelle følelser og præferencer. I sidste kapitel skriver han, at personlige affektioner og æstetisk nydelse rummer ikke alene alle de største men også de allerstørste værdier, som vi kan forestille os. Dette er moralens ultimative og fundamentale sandhed, erklærer han. Det kunne også være et forord til Christopher Lasch.

Individet har tydeligvis ikke mere den objektive værdiramme, det havde i traditionelle samfund, men er udleveret til selv at definere det rigtige og forkerte, meningen med sit liv, ud fra sine subjektive fornemmelser og præferencer. Det er selvfølgelig velgenkendeligt - og til overflod beskrevet - som den tilstand, vi befinder os i i dag.

For hundrede år siden blev det hyldet som et enormt fremskridt. Videnskaben havde befriet mennesket for en spændetrøje af gamle fordomme og sat individet frit. Heri er der en sandhed, men måske en partikulær sandhed. Værdirammen forsvinden som både offentlig og personlig realitet har nemlig vist sig at skabe store problemer for folk.

Det syntes som om, at vi alle har en indbygget trang til at realisere os selv og vores liv, men det skorter på en fælles bevidsthed om de mål og midler, der modsvarer trangen. Folk er overladt til sig selv, og bringes i alle mulige former for vanskeligheder. Spørgsmål som Hvem er jeg, og hvad skal jeg med mit liv? plager folk på en måde, det måske ikke gjorde tidligere. Det kan efter sigende tilmed plage dem ubevidst.

Værdi og psykologi

Det er næppe helt forkert at se denne uforløste trang efter mening som en ikke uvæsentlig grund til tidens enorme offentlige interesse for psykologi. For psykologien siger mere eller mindre udtalt: Kom til os og find dig selv. Jeg vil endda gå så vidt at sige, at psykologiens egentlige begrundelse som samfundsinstitution formentlig er at tjene som erstatning for værdirammen.

Den dårlige psykologi, den vi finder i aftenskolekatalogerne, er direkte en religionserstatning, idet den sælger folk alle mulige forskellige livmeninger til at dulle deres uforløste trang.

Den gode psykologi, den vi finder oppe hos Jette Fog og Lars Hem og Preben Berthelsen, pådutter ikke klienten en livsmening, men tilbyder sig som fødselshjælper i hendes kamp for at finde hoved og hale i sit liv.

Vi er alle enige om, at det sidste er det rigtige. Men i én henseende er den dårlige psykologi mere ligefrem, når den fokuserer på målet og ikke bare vejen til målet. Det er jo i høj grad værdimålene, det hele drejer sig om.

Selv om der gives mange stene for brød, så er forbrugeren af psykologi jo ikke dum. Varen leveres, selv om den er pakket godt ind. Selv om god psykologi ikke vil tale om objektive værdier, så gennemsyrrer de nemlig det meste af psykologien. Og selv om man ikke må sætte navn på eller tale om dem, så beskæftiger man sig med dem, når man beskæftiger sig med psykologi.

Hvordan skulle man kunne have udviklingspsykologi, personlighedspsykologi, pædagogisk psykologi og klinisk psykologi uden at objektive værdimål var impliceret? Her er det ene bestemt ikke ligeså godt som det andet. Det er nødvendigtvis normative discipliner. Også selv om vi ikke vil være ved det.

Tabuiseringen af objektive værdimål i psykologien har to godt sammenvoksede rødder.

Den ene beror på vores fremherskende samfundsideologi, som vi kunne kalde liberalistisk egalitarisme. Den siger, at det ene er ligeså godt som det andet, og op til den enkelte. Og siger man noget andet, krænker man på en gang højresidens ideal om den individuelle frihed og venstresidens ideal om alles lighed. Denne ideologi sidder dybt i os alle.

Den anden grund til tabuiseringen er den naturvidenskabelige ideologi. Naturvidenskabens gennembrud fra 1600-tallet skete som bekendt som et opgør med den tidligere tænkning, der ikke bekymrede sig om at holde normative værdier og fysiske kendsgerninger ude fra hinanden.

Galilei, der tilskrives hovedæren, flækkede Aristoteles, smed hans Causa finalis ud (det er den, der rummer værdierne) og beholdt Causa efficiens. Fra nu af skulle alene de kausale årsager lægges til grund. Dette var det objektive, værdierne var subjektive og havde ingen plads i videnskaben. Det har man så

ment siden. Vi mener det også alle sammen, hvis ikke på overfladen så et eller andet sted dybt nede.

Værdiuddrivningen førte til formidabel succes i fysikken, men blev selvfølgelig et problem for psykologien, hvis væsentligste fænomener hermed blev fornægtet eller gjort til epifænomenale størrelser, der blot afventede reduktion.

Descartes forsøgte heroisk at genintroducere den psykologiske side som sideordnet den fysiske. Men psykologiens fænomener var ligegodt henvist til deres egen subjektive verden, hvorfra de siden har haft svært ved at forbinde sig med resten.

John Stuart Mill tillod psykologiens verden at genindtræde i videnskaben. Men for en pris. For at gælde for videnskabeligt måtte man i studiet af psykologiverdenen kun bruge de metoder, der gjaldt for den fysiske verden. Hermed kunne man selvfølgelig kun få fat i de træk ved psykologiverdenen, der nogenlunde kunne fanges med fysikverdens metoder, dvs. træk der modsvarede træk i fysikverdenen. Det er nogle, men ikke mange, og de inkluderer ikke værdier.

Derfor er vores videnskabelige psykologi i dag anbragt i en prokrustesseng, og ikke kun benene men det meste af kroppen stikker ud. Det, der stikker ud, har en højst uklar status, dets videnskabelighed drages i tvivl, selv dets udøvere nages bestandigt af tvivl.

Det kaldes psykologiens krise. Den har været permanent siden Wilhelm Dilthey i 1880'erne insisterede på, at psykologi ikke kan studeres med fysikkens metoder. Her drejer det sig ikke om at forklare men om at forstå.

Denne skelnen mellem at forklare og forstå er nyttig, men den cementerer også dualismen i en objektverden og en subjektverden og dermed psykologiens krise. Det må dog være muligt at anbringe subjektverdenen og objektverdenen i den samme verden. Forklaring må være forståelig, ligesom forståelse må være forklarlig.

At gøre forståelse forklarlig, er det jeg her vil forsøge i vores jagt på værdier.

Dermed begår jeg det, som G.E. Moore kalder den naturalistiske fejlslutning. Moore går ud fra det absolutte skel mellem værdier og kendsgerninger, hvorfor man begår en fejlslutning, hvis man udtaler sig om værdier ud fra kendsgerninger, eller ligefrem opfatter værdier som kendsgerninger. Det vil sige som noget faktisk eksisterende i verden, eller noget der kan optræde i et naturvidenskabeligt univers.

Jeg deler ikke Moores præmisser, og mener selvfølgelig ikke, at der er tale om en fejlslutning. Jeg vil endda gå så vidt at sige, at hvis Moore har ret, så er psykologi umulig som videnskab.

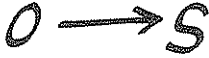
Psykologiens mulighed som videnskab beror nemlig blandt andet på, at den både formår at fastholde sine grundbegreber, dvs. dem vi forstår os selv og andre med: Hensigt, følelse, forestilling, osv. Og samtidig formår at anbringe disse på en ikke-reduktionistisk måde i et naturalistisk verdensbillede, dvs. det billede af verden og dens udvikling, som naturvidenskaben giver os.

Dette dobbelte krav har vist sig overmåde svært at opfylde, filosoferne inden for Philosophy of Mind, diskuterer da også voldsomt om det overhovedet kan lade sig gøre. Ikke så få er af den mening, at det er umuligt, og at psykologi ikke findes som andet end en illusion eller falsk teori.

Men selvfølgelig er det muligt. De psykologiske fænomener er ægte realiteter i verden, og verden er den verden, som naturvidenskaben med succes har beskrevet.

Virksomhedsteori

Virksomhedsteorien er et forsøg på at forene de to verdener, ikke det eneste, men et, der har spillet en vis rolle både her og i København.

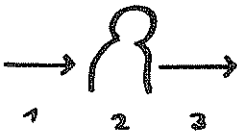
Klassisk Materialistisk formel

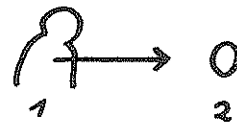
Klassisk idealistisk formel

At få forenet disse linier i en videnskabelig beskrivelse er opgaven, siger Marx. Og det er så det, der bliver forsøgt i virksomhedsteorien og dens aflæggere.

Jeg skal tage udgangspunkt i nogle forestillinger, som jeg har gjort mig i den sammenhæng. Men først kan det betale sig at se lidt nøjere på, hvordan de to linier kommer til udtryk som to forskellige psykologiske opfattelser af handling.

Kausal Handleteori

Kvalitativ Handleteori

Virksomhedsteoriens genealogi er hurtigt repeteret. Henrik Poulsen og Jens Mammen tager udgangspunkt i Leontiev, der tager udgangspunkt i Vygotsky, der tager udgangspunkt i Marx. Marx tager udgangspunkt i den franske materialisme, der siger, at individet er et produkt af omstændighederne, og i den klassiske tyske idealisme, der siger, at individet er producent af omstændighederne.

Lad os, ligesom Henrik Poulsen har gjort i *Conations*, vende os til den amerikanske filosof Charles Taylor, der har analyseret forskellen på den klassiske idealismes handlebegreb og det klassiske materialistiske eller empiristiske handlebegreb. Taylor kalder dem henholdsvis den kvalitative og den kausale handleteori.

I den kausale handleteori indgår tre elementer. De forløber forfra, men analyseres bagfra. Det sidste element er handlingen, der begrundes i en tilstand i subjektet, der igen begrundes i en forudgående begivenhed. Der er altså tale om tre kausalt forbundne begivenheder, heraf navnet. At analysere forløbet bagfra er at give en kausalforklaring.

Der har igennem tiderne været nogen diskussion om arten af det mellemste led. Hos Hume og siden i den analytiske filosofi er det mentale størrelser som ønsker og forestillinger, desires and beliefs. Eller hvis man foretrækker konnotationer og kognitioner. Hos Clark Hull bliver det størrelser som habitstrength og drive.

Med kybernetikkens udvikling opfatter man indholdet som algoritmer, der f.eks. kan udfoldes i planer og skemaer. Eller i en slags sproglignende syntakser. Grundideen i hele kognitivismen ligger her. For hvis der er tale om algoritmer - software, så kan de jo, som filosofen Hilary Putnam siger, realiseres i forskelligt hardware. Ikke kun i hjerner, men også i maskiner.

I den kvalitative handleteori er der kun to led. Subjektets handling og målet for denne handling. Man siger: Handlingen fandt sted for at nå, opnå eller realisere målet. Det er altså målet, der begrunder handlingen.

Har man sine kausalforklaringsbriller på, kan man sige, at målet er årsagen, mens handlingen er virkningen. Det er imidlertid ikke så godt, for dermed har man byttet om på tidsfølgen i kausalforklaringer, idet en fremtidig årsag så har forårsaget en nuværende virkning. Det vil kræve en anden fysik.

Det rimeligste er nok at erkende, at det ikke er en kausalforklaring. Det kaldes da også en formålsforklaring, motivforklaring eller en teleologisk forklaring. Eller måske ligefrem en aristotelisk forklaring, fordi den opererer med en final årsag, målet.

Formålsforklaringen har nogle særlige træk. Vi så, at målet begrundede handlingen, men det modsatte er også tilfældet, idet målet kun er mål i kraft af handlingen. Mål og handling er altså ikke logisk uafhængige af hinanden, modsat kausalforklaringens årsag og virkning, hvor årsagen er logisk uafhængig af virkningen eller kontingent.

Den kvalitative handleteoris logiske afhængighed mellem handling og mål finder vi i virksomhedsteorien, når Leontjev siger, at genstanden er virksomhedens motiv. Det er ikke ubeslægtet med Platons udsagn om, at al erkendelse er genkendelse.

Fordi mål og handling er givet med hinanden, udgør formålsforklaringen en lukket cirkel. En bipolar enhed, så at sige. Begrundelsen er intern og ikke ekstern, og handlingen er således ikke determineret af noget udefrakommende, som tilfældet er i kausalforklaringen. Den fordrer ingen stimulus. Handlingen er i den forstand spontan, og rummer dermed en frihedsgrad af en eller anden art. Subjektet er selv ansvarlig for den. Den udspringer så at sige direkte af subjektet. Som et udtryk for dets væsen eller kvalitet. Heraf kommer navnet den kvalitative handleteori.

Men er det overhovedet en gyldig begrundelse?

I common sense eller hverdagspsykologien er det. Vi bruger formålsforklaringer hundrede gange hver eneste dag, når vi skal forstå andre mennesker og os selv. Og det virker forbløffende godt og har gjort det i tusinder af år. Hvis det er en teori, er det en brandgod teori, idet den giver os de korrekte forventninger, vi har brug for i omgangen med andre. Det er en teori med en enorm forudsigelseskraft. Hvis det altså overhovedet kan kaldes en teori.

Denne aristoteliske formålsforklaring er imidlertid den, som Galilei fordrev fra videnskaben til fordel for kausalforklaringen. Derfor den, som den nye psykologi ikke måtte baseres på. Hvilket iøvrigt var, hvad Dilthey protesterede imod. Når Dilthey insisterede på at psykologi skulle forstå, ikke forklare, så henviser han nemlig efter min mening til den kvalitative handleteori. Her drejer det sig jo netop om at forstå meningen med en handling, snarere end årsagen til en handling. Mening er et begreb, der netop udtrykker den interne sammenhæng mellem handling og hensigt.

Dilthey har virkelig en pointe. Forkastes den kvalitative handleteori forkastes også et sæt begreber, der er grundlæggende for psykologien: Mening, formål, hensigt, intention, motiv, konation, for at nævne nogle. Handlingslivets begreber ryger på gulvet. Men ved nærmere analyse formodentlig også følelseslivets. Og læg her mærke til, at begrebet værdi (hvad der er rigtigt og forkert at gøre) netop knytter sig til handlingsliv og følelsesliv.

Det er min personlige opfattelse, at også erkendelseslivet ryger. Det er et mere omfattende argument, men lad mig kort sige det sådan: Grundbegrebet i psykologisk kognition er intentionalitet, der filosofisk-teknisk betyder, at kog-

nition er om noget (aboutness på engelsk). Dvs. at noget er sat for subjektet, eller mere simpelt, at en genstand er givet i kognitionen. Når man ser, ser man noget. Når man tænker, tænker man noget, osv.

Franz von Brentano gjorde dette til kendemærket for psykiske fænomener. Det er efter min mening korrekt. Men David Hume har også ret, når han siger, at sansestimulering ikke i sig selv sætter noget. Der fremkommer ikke en kognitiv genstand. Intentionalitet fremkommer ikke i den kausal-empiriske teori. Den kan således vanskeligt forklare perception som psykisk fænomen. Skotten Thomas Reids skelnen mellem sansning og perception beror på dette forhold, og det var også det, der tvang Immanuel Kant til at indføre sine aprioriske, dvs. før-empiriske eller extra-sensoriske anskuelsesformer og kategorier.

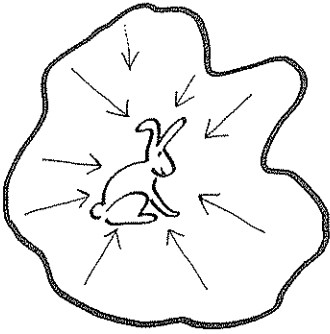
I den kvalitative handleteori er intentionalitet derimod indbygget. Da målet allerede logisk er indbygget i handlingen, så foregriber handlingen det noget eller den genstand, som handlingens mål er identisk med.

Den kognitive intentionalitet i formålsbestemt handling fanges iøvrigt smukt af det danske ord hensigt. Det taler ikke alene om et motiv eller formål, det taler også om at sigte hen til. Altså noget kognitivt. Det er intentionalitet.

At en sådan handle-intentionalitet er en måske afgørende ikke-sensorisk faktor ved perception, er der en vis empirisk evidens for.

Med uddybelsen af de to forskellige handleteorier, kan vi nu fortsætte vores jagt på værdierne og deres objektive og naturalistiske grundlag. Det vil jeg gøre ved at opstille 3 verdener.

Environment

ENVIRONMENT

Her er den første verden, hvor der sidder en kanin, og jeg har valgt en kanin, fordi protozoer har en fremmedgørende virkning på Henrik Poulsen.

Kaninen er omgivet af et felt af fysiske og kemiske kræfter. Tyngdekraften trykker kaninen ned mod det underlag, den sidder på. Luften omkring den trykker med en hvis vægt på dens overflade. Bevægelser i luftens molekyler rammer den enten som varme eller som trykbølger. Luftens bevægelse bringer den i kontakt med kemiske stoffer, der træder i forbindelse med dens overflade. Der er endvidere elektromagnetisk stråling med mange forskellige bølgelængder.

Nogle af disse fysiske kræfter eller kemiske agenter har påviselig kausal indvirkning på kaninen som biologisk system.

Af de faktorer, der har indvirkning, er der nogle, som kaninen kan reagere på med adfærd. Adfærd adskiller sig fra tilstandsændringer. De sidste bare sker, de første er noget, som kaninen gør. Dvs. de kræver kaninens egen energi. Disse faktorer kaldes sensoriske. De kaldes også stimuli, fordi de kan afstedkomme en aktiv respons hos kaninen, når de kommer i kontakt med dens sensoriske overflade.

Fordi stimulusen er logisk uafhængig af responsen, udgør stimulus og respons en kausal årsag-virkning sekvens, med kaninens interne processer som mellemed.

Da mellemedet ændres i processen, vil det kunne have en historie eller hukommelse. Hvilket betyder, at kaninen ikke nødvendigvis responderer på samme måde hver gang, selv om stimulus er identisk. Dette kaldes indlæring. Den simpleste form er habituering.

Kaninen kan reagere på stimulus-kvantiteten, det sker da ved lokomotion, hvorved aversive stimuli minimeres eller positive stimuli maksimeres. Den simpleste form kaldes taxis.

Stimuli, der er frembragt gennem bølger (lyd og lys) danner mønstre, der står i et lovmæssigt geometrisk forhold til deres kilde. Påvirkes kaninens sensoriske flade af sådanne mønstre, kan kaninen respondere på den kilde, som mønstret er lovmæssigt forbundet med. Antræffer mønstret af en ræv kaninen, kan den løbe væk, længe inden ræven har fået etableret fysisk kontakt.

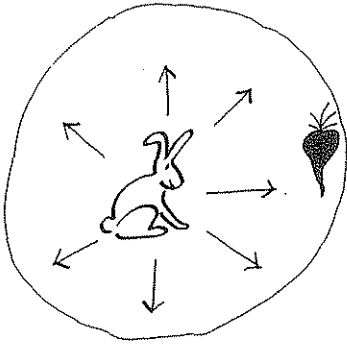
De forhold, vi her har beskrevet, er dem, der ligger til grund for den kausale handlingsteori. Det er derfor også de forhold, der omfattes af den naturvidenskabelige psykologi. Galilei-psykologien. Det er den klassiske eksperimentalspsykologis paradigme.

Da omtalte stimulering og responderen faktisk finder sted hele tiden, kan den kausale handlingsteori ikke være andet end sand. Spørgsmålet er, om den er udtømmende?

Jeg har tegnet en grænse uden om kaninen. Den skal symbolisere den yderste afstand, hvorfra kaninen effektivt kan se, høre, lugte, smage, mærke, osv. Grænsen varierer selvfølgelig med de enkelte sanser, og med de lokale forhold. Vi kan f.eks. hverken se eller høre, hvad der sker uden for det her lokale.

Den verden, der ligger inden for grænsen, dvs. den verden som kaninen er i direkte fysisk sansekontakt med i det givne øjeblik, kalder jeg *Environment*. Det lyder mere internationalt end bare omgivelser.

Økologi

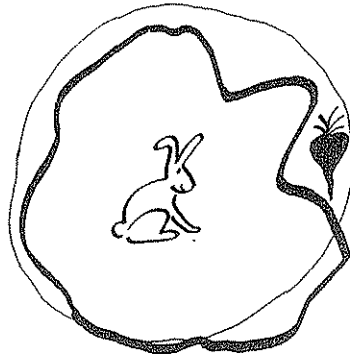

I min næste verden genfinder vi kaninen. Der er også en gulerod.

Vores kanin lever af gulerødder, det vil sige, at kaninen på et eller andet tidspunkt skal hen til guleroden. Hvis kaninen kan se eller lugte guleroden, så er det problemløst og kan forklares af denkausale handlingsteori. Kaninen stimuleres sensorisk og bevæger sig i overensstemmelse hermed hen til guleroden.

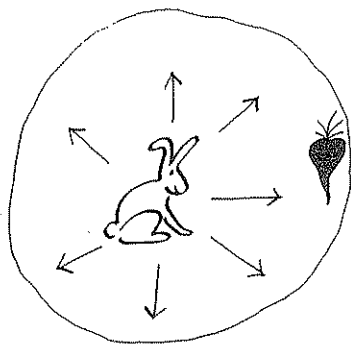
Men det forudsætter altså, at guleroden befinder sig indenfor kaninens sansekreds eller environment. Gør den?

Næh, det gjorde den ikke. Den lå lige uden for. Er kaninen fortabt? Nej, kaninen vil begynde at søge efter sin mad. Den vil bevæge sig rundt indtil en gulerod falder inden for dens sensoriske grænse. Så fortsætter den i overensstemmelse med den kausale handlingsteori.

Men der foregår altså noget uden for den kausale handlingsteoris ramme, nemlig søgen.

Søgen implicerer selvfølgelig noget, der søges. Det kan være mere eller mindre specificeret, men der er altid noget. Altså ægte intentionalitet. Søgen specificerer dette noget forud for det sansemæssige møde, i den forstand er det altså apriorisk.

Vi lægger også mærke til, at det at søge, og det noget, der søges, er logisk forbundne. Man kan ikke søge noget uden søgen, eller have søgen uden at søge noget.

Kort og godt har vi her den type handling, som den kvalitative handleteori beskriver.

Virksomhedsteoretikerne Davydov og Zinchenko vurderer det således. De siger: "At søge efter noget, der endnu ikke eksisterer men som er muligt og alene fremstår for subjektet som et mål, noget der eksisterer som en idé og endnu ikke er aktualiseret, det er det afgørende aspekt i ethvert psykisk væsens vitale aktivitet."

Det er ikke for store ord. Efter min mening udgør denne søgen grundformen for det psykiske.

Da søgen selvfølgelig finder sted hele tiden både i dyre- og menneskeriget, beskriver den kvalitative handleteori altså også et reelt eksisterende fænomen. Også her er der tegnet en grænse. Det er den længste afstand, som subjektet kan og eller bør tilbagelægge for at nå sine objekter. Objekter, der ligger uden for denne grænse, har ingen betydning for organismen. Det har ingen betydning for kaninen, at der befinder sig gulerødder 100 km væk. Den skal bruge mere energi på at nå de gulerødder, end den kan udvinde af dem.

Grænsen afhænger af dyrets væsen og objektets art. Fisk og fugle kan gennemrejse den halve verden for at finde en yngleplads.

Denne verden kalder jeg *Økologi*. Hvor Environment udgøres af de sensoriske stimuli, som dyret kan reagere på, udgøres *Økologi* af de betydningsfulde og realiserbare målobjekter, som dyrets eksistens afhænger af.

De fire faser

Lad os se lidt mere på Environment og Økologi, og lad os til den ende vende os mod den gren af biologien, der hedder behavioral ecology.

Inden for den findes der en disciplin, der hedder biology of search. Her finder man en opdeling af målrettet handling i fire faser.

- 1) Søgen
- 2) Forfølgelse
- 3) Håndtering
- 4) Konsumtion

De Fire Faser

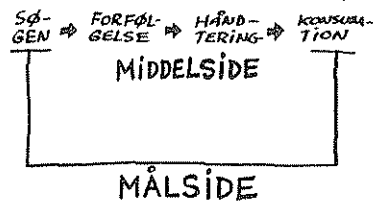
Søgefasen kan defineres som fasen fra virksomhedens begyndelse til subjektet kommer i sensorisk kontakt med objektet. F.eks. indtil kaninen får færten af gulerod.

Forfølgelses-fasen kan defineres som fasen fra den første sensoriske kontakt, hvor dyret begynder at følge et spor, til det punkt, hvor subjektet kan gøre noget med objektet. Det sidste vil ofte fordrø fysisk kontakt.

Med den fysiske kontakt begynder håndteringsfasen. Kaninen trækker guleroden op ad jorden og børster jord af, hvis kaniner gør det. Denne fase slutter, når objektet puttes i munden.

Herfra hedder det konsumtionsfasen. Her realiseres hele formålet med sekvensen.

De fire faser kan stilles op på følgende måde. (1) (2) (3) (4)

Fase 1 og fase 4 danner en kurve, der omspænder hele forløbet. Først har vi (1) mål-sætningen, ideen, det potentielt mulige, dernæst har vi (4) mål-realiseringen, målet som aktualiseret.

Læg i øvrigt mærke til, at det man finder ikke er 100 pct specificeret af det man søger. Søge-specifikationen er ofte meget generel, mens det fundne altid er konkret. Det fundne gør sig også altid gældende med flere/andre egenskaber, end søge-specifikationen forudgriber.

1-4 kurven er et klart teleologisk forløb fra potentialitet til aktualitet efter bedste aristoteliske opskrift.

Hvis vi kalder 1-4 kurven for handlingsforløbets målside eller værdiside, så kan 2-3 indskuddet kaldes dets middelside. Her er målet sat, men forfølgelse og håndtering skal formidle dets realisering. Det foregår i Environment, efter environmentregler, fordi løsningen beror på den fysiske spring af og kontrol med objektet.

To interessante iagttagelser kan her gøres.

Middelsidens bemestring af og kontrol med den fysiske verden, og underkastelsen af denne verden i overensstemmelse med subjektets formål, er præcis det, der er målet med og idealet for Francis Bacons nye naturvidenskab. *Scientia est potentia*, husker vi.

At naturvidenskabens tænkning helt og aldeles er styret ind på forudsigelse og kontrol modsvarer fuldstændigt kravene til forfølgelse og håndtering i Environment. Naturvidenskabens genstand ER Environment.

At naturvidenskaben kan fortælle os en masse om Environment og udvikle uhørte tekniske midler til beherskelse af Environment, er derfor ikke så underligt. At den ingenting har at sige om målsiden, er det heller ikke. Men dermed er målsiden faldet ud af videnskaben, og psykologien, der er uløseligt knyttet til målsiden, må bøde.

Ud over psykologiens indordning under det naturvidenskabelige paradigme er der imidlertid endnu en grund til, at dette ikke har stået helt klart for os.

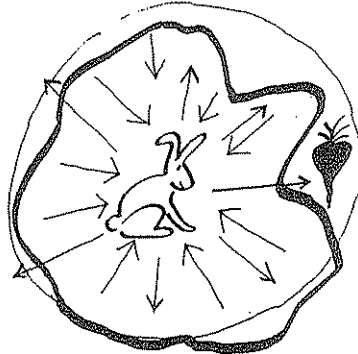
Udviklingen af psyken i psykogenesen, som f.eks. beskrevet af Leontiev, er faktisk først og fremmest en udvikling af funktioner til kontrol af Environment.

Evnen til at fastholde erfaringer, til at spore, gennemskue og regne den ud.
Evnen til at håndtere.

Leontjev lader da også psyken opstå som en middel-funktion i Environment. Hvilket efter min mening er at lade Galilei sparke Aristoteles igang. Næh, psyken opstår med søgen, dvs. i Økologi. Hvorefter den selvfølgelig differentierer sig i overensstemmelse med opgaverne i Environment, som fortalt af Leontjev.

Habitat

Nu er der naturligvis kun én verden. Analytisk kan man med fordel skille Environment og Økologi fra hinanden, som principielt forskellige, men i praksis er de to verdener selvfølgelig simultane. Kaninen befinder sig samtidigt i Environment og i Økologi.

HABITAT

Den kombinerede verden ser sådan ud. Jeg har valgt at kalde den *Habitat*. Det betyder det sted, hvor man har hjemme, eller i biologien: den specifikke økonomie og det specifikke Environment, som en bestemt art fordrer for at opretholde og udfolde sit liv.

For vores kanin kunne det være heget op til præstens have og de omliggende marker.

Habitat udtrykker noget, der ikke kom til udtryk i Økologi og Environment. Økologi gav os guleroden, eller i det mindste føden, som en universel idé, en hensigt, og som en potentiel mulighed, som kunne aktualiseres gennem handling. Environment gav os guleroden som en kilde til fysiske stimuli, der kunne påvirke kaninens sanseflade.

Habitat udtrykker guleroden som føde, der vokser i præstens have, og som kan nås i de første morgentimer, hvis man kravler igennem hullet ved rødtjørnen.

Hvor Økologi og Environment er universelle, er Habitat partikulært. Økologi og Environment gælder universelt for alle kaniner, Habitat gælder kun for vores kanin og dens nærmeste venner.

Habitat rummer altså det lokale. Det rummer også individuel historie, biografien. Hvad den enkelte kanin har lært sig igennem sin praktiske omgang med sine omgivelser. Måske gennem Skinners schedules of reinforcement. Måske gennem Tolmans explorative kort. Habit - vane - og Habitat vokser ikke uden grund af den samme ordrod.

Taler vi om menneskelivet, hvor der til habit tilføjes custom, skik og brug, optræder kultur som det partikulære lay out af Habitat, om end en meget særlig Habitat, de kulturelle betydningers rum. Begrebet ethos kunne knyttes hertil. Det betyder også der, hvor man bor, og skik og brug.

Vi kan også sige, at Habitat er den partikulære, historiemæssige, vanemæssige, socialt foreskrevne realisering af de nødvendige mål i Økologi. Kaldes vi målene for værdier, er det den måde værdierne, realiseres på i praksis.

Kaninen kan ikke skelne mellem Økologi-værdier og Habitat-værdier. Mennesker kan heller ikke ret godt. Men vi kan dog ane distinktionen, f.eks. kommer den til udtryk i kulturkritik. Den kommer også til udtryk i vores vage distinktion mellem etik og moral, hvor etik sigter på noget mere universelt end moral, der først og fremmest er skik og brug. Moral kommer af mos, der også betyder, det sted, hvor man bor. Etik-moral distinktionen kunne måske svare til distinktionen mellem Økologi og Habitat.

Jeg mener, at distinktionen mellem Environment, Økologi og Habitat fanger nogle væsentlige træk ved verden. Og det er værd at bemærke, at den syntes at modsvare tre grundlæggende paradigmer i filosofi- og videnskabshistorien.

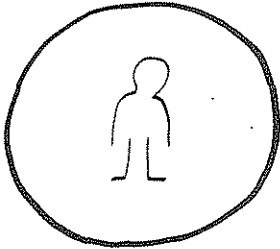
Nemlig idealismen, der siger, at universelle værdier er det sande. Materialismen, der siger, at fysiske virkninger er det sande. Og pragmatismen, der siger, at det, der virker i praksis, er det sande.

Alle har ret, og det vil sige, at ingen har mere ret end de andre. De, der tænker dialektisk, må derfor ikke forledes til at tro, at Habitat, der omfatter både

Økologi og Environment, er en dialektisk ophævelse af de to. Der er snarere tale om det, som Bakhtin kalder et dialogisk forhold. Økologi og Environment taler med hinanden i Habitat, men ingen af dem ophæves.

Betydning og mening

Lad os nu vende tilbage til vores allerførste billede.

Traditionelt

Moderne

Hvad er det for en ring, der er forsvundet fra det traditionelle samfund til det moderne? Environment kan det ikke være. Det kan vanskeligelt heller være Habitat, men det har noget med Habitat at gøre. I det traditionelle samfund, blev Habitat legitimeret med henvisning til objektive og universelle værdier. I den forstand havde dette samfund kontakt med de realiteter, som vi her har kaldt Økologi. Men selvfølgelig meget partikulært formidlet i religiøse forestillinger og teologiske doktriner.

Det er denne kontakt, der er forsvundet i det moderne samfund. Og dermed er det økologeringen, der er forsvundet fra den fælles diskurs. Værdier eller livsmål er ikke objektive, noget man må forholde sig til, men noget den enkelte selv kontruerer, som hun foretrækker. Og gør det hende forvirret, så er der psykologerne.

Hvad forestiller jeg mig, at denne objektive værdi er?

Lad os tage guleroden. Guleroden er et objektivt og nødvendigt mål for kani-
nen. Den kan ikke eksistere som kanin, hvis den ikke opfylder dette mål. Dette
kalder vi en objektiv værdi. Den er med til at definere kaninen som livsprojekt.
Guleroden hører med til kaninens væsen og er derfor essentiel for kaninen.
Kanin og gulerod udgør en bipolar enhed. Og det er denne bipolare enhed, vi
genfinder i den kvalitative handlingsteori. Det er ren Aristoteles, men det er
også sandt.

Hvis I medgiver mig, at føde repræsenterer en objektiv værdi for alle levende væsener, et essentielt mål, de skal opfylde, så er spørgsmålet, om der findes andre objektive værdier?

Ja, ethvert mål, som kaninen nødvendigvis må opfylde, for at vedblive at være det væsen, den er, er en objektiv og essentiel værdi.

Omfanget og arten af disse mål må afgøres ved konkret videnskabelig undersøgelse, der er åben for offentlig undersøgelse, ræsonnement og kritisk forhandling. (Det var iøvrigt, hvad Aristoteles gjorde gældende mod Platon). Men til en begyndelse vil det være rimeligt til føden at føje de mål, som kaniner skal realisere, for at der også efterfølgende kan være kaniner. Dvs. paring og yngelpleje. Men der kan være mange andre. Måske kan kulturtilegnelse regnes for et objektivt mål særegent for mennesker, osv.

Går man baglæns ser man nu, at det er arten af objektive livsmål, der konstituerer artens væsen. Et individ har i den forstand det livsprojekt at realisere sit væsen. Eller, at blive den, som man i virkeligheden er. Aktualisere eller realisere sig selv.

Denne aristoteliske forestilling er helt fremmed for naturvidenskaben, fordi den ikke er begrundet i den verden, jeg har kaldt Environment. Men den er ikke fremmed for noget menneske. Og den er ikke fremmed for psykologien. Min påstand er, at der er tale om noget virkeligt. Og at det er begrundet i det, som jeg har kaldt Økologi.

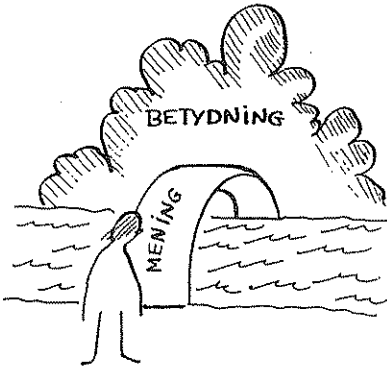
Den psykologiske disciplin, som udfoldelsen af det sande selv falder ind under, er personlighedspsykologien. Man kan måske sige, at personligheden er en udviklingsrækkefølge af livsmål, der skal realiseres. Personligheden er udviklet i det omfang, individet evner at realisere disse mål.

Det, at der er objektive mål, som personligheden skal nå, betyder at personligheden er noget normativt. Man kan være efterladende i denne udvikling. 'Hans personlighed er ikke ret udviklet', siger vi. Det er en værdidom, som vi allesammen forstår, og det gør psykologien også.

Det interessante ved begrebet personlighed i psykologisk betydning er, at det egentligt er ret upersonligt. Det er mere et slags curriculum, individet skal til-egne sig, end det er individet selv. Vi har med essens at gøre snarere end med existens.

Her er distinktionen mellem Økologi og Habitat imidlertid vigtig. Økologi udtrykker de objektive værdier, eller vi kunne også kalde dem objektive betydninger. Habitat udtrykker deres lokale og individuelle implementering. Hvor-
dan det er forløbet i praksis. Den objektive betydning givet på denne måde, er det, der kaldes mening.

Mening har den partikulære, lokalhistorisk betingede, individuelle form, som den universelle betydning ikke har. Hvis det er betydning, der gør alle mennesker principielt ens, dvs. af samme væsen, så er det mening, der i praksis gør alle mennesker forskellige. Skulle vi finde et ord til at udtrykke dette, kunne vi sige, at betydning forholder sig til mening, som personlighed til person. Alle personer er unikke.

Betydning realiseres altid igennem mening. Mening er broen til betydningerne. Men det er stadig vigtigt at skelne imellem betydning og mening, ellers gøres værdierne netop til relative og subjektive konstruktioner. I den opblomstring, der finder sted i disse år af meningspsykologi eller narrativ psykologi, som det hedder, er det netop, hvad der hyppigt sker. Hvad de, der hørte Jerome Bruner for nylig i København, kan bekræfte. Der findes ingen sandheder, sagde han.

Men hvis jeg har ret i, at mening fremkommer som den praktiske implementering af betydning, så ville der ingen mening være, hvis der ikke var betydning. Hvilket modsvarer at folk oplever meningsløshed, hvis betydningerne gøres usynlige for dem.

Betydningerne har dog ikke været helt usynlige i psykologien. De figurerer i høj grad i den humanistiske psykologi, der tager udgangspunkt i essentialis-

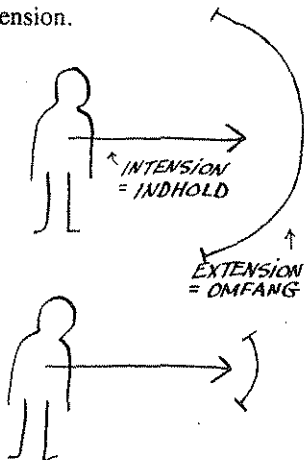
men, og taler aristotelisk om selvrealisering og epigenese, dvs. den trinvis realisering af sit væsen.

Erik Eriksons epigenetiske teori er et klassisk eksempel. Og selv om nogle af Eriksons livsmål, ifølge kritikken, måske mere er amerikansk Habitat end universel menneskelig Økologi, så er det en smuk teori, der demonstrerer frugtbarheden af at tænke om menneskelivet som et forløb af projekter, og i sidste ende et landskab, som individet må orientere sig i.

Selv om Life-span psykologien, som Erikson hører under, har været med i psykologiens portefølje siden Charlotte Bühler, så er det et af de psykologiske områder, der efter min mening er mest løfterigt. Og ikke kun fordi den - som den øvrige humanistiske psykologi - endnu ikke er særligt godt teoretisk udviklet. Snarere fordi den udgør en rig vej til udforskning af økologien.

Intension og ekstension

Lad mig afslutningsvis skitsere en enkelt vinkel. Ligesom man kan tale om et begrebs intension (med S ikke T), hvilket betyder dets indhold, og dets ekstension, hvilket betyder dets omfang, kan man tale om en værdis intension og ekstension.

F.eks. udtrykker den objektive værdi i føde-søgen dens intension. Hvad denne særlige virksomhed omfatter eller indeholder. Dens omfang eller ekstension er de genstande, der falder ind under indholdet. Det vil sige alle de ting, der hos kaniner kan gøres til genstand for føde-søgen. Herunder selvfølgelig guleroden.

Hos dyrene er intension og ekstension temmeligt biologisk fikseret. Men det er de ikke hos mennesket. Både intension og ekstension flyder, hvad der i et vist omfang berettiger

Sartres påstand om, at hos mennesker går eksistens forud for essens. At en sådan flyden overhovedet er mulig, beror trofgen på, at vi lever i samfund, hvor man ikke eksisterer alene i kraft af sig selv. (En del af væsensbyrden er flyttet fra natur til kultur).

Lad os opfatte det som en objektiv værdi, at hunnen tager sig af ungen. Opfylder dyrehunnen ikke denne intension, så er det en totalskade.

Men sådan er det ikke nødvendigvis hos mennesket. Hvis kvinden ikke evner at tage sig af barnet, så rykker andre til med mere eller mindre drastiske interventioner. En totalskade bliver det næppe.

Mennesker er altså ikke under tvang til at opfylde hele de økologiske livsmåls spektrum. Og de gør det heller ikke. Det er ikke noget helt ringe problem. En stor del af den professionelle psykologi beskæftiger sig med personer, der ikke kan finde ud af livsmålenes forskellige intensioner. Nogle mangler visse mål helt og kaldes psykopater. Andre har lært en monstrøs omvej til målet og kaldes neurotikere. Andre igen er bare tilbagestående og kaldes umodne og karakterafvigende.

Da jeg sagde, at hunnen skulle tage sig af ungen, gik alle sikkert ud fra, at der var tale om hendes egen unge. Sådan er ekstensionen da også hos dyrene. Livsmålet yngelpleje omfatter kun familiebeslægtede unger, og først og fremmest dyrets egne.

Men denne ekstension er sprængt hos mennesket. Kvinden kan tage sig af andre børn end sine egne. Ekstensionen i menneskers livsmål kan række ud over familie og slægt. Hvor langt kan de række?

Kan de række til børnene i Sarajevo? Ja, for nogle danske psykologer kan de, de har oprettet en hjælpeorganisation, der netop hedder 'Børnene i Sarajevo'. Men kan de for jer og for mig? Hvad er rækkevidden af de værdier, der forpligter os som mennesker, hvad er rækkevidden af vores Økologi? Hvem skal være inden for vores værdiers ekstension, hvem skal være udenfor? Hvilke ekstensioner er begrundet? Det findes der faktisk ingen udviklet videnskabelig diskurs om, og dog er det i høj grad aktuelle spørgsmål, der har direkte indflydelse på hver enkelts fremtid og daglige liv.

Man siger, at vi lever i globaliseringens tidsalder. Dvs. en tidsalder, hvor ekstensioner vider sig ud. Det er nok rigtigt. Men det er samtidig den modsatte reaktions tidsalder, hvor vi forsøger at trække ekstensioner sammen omkring os selv: Nationen, gruppen, slægten. Men vores fremtid beror måske på, at vi

Niels Engelsted

ikke blot kan forholde os til slægten, men også til menneskeslægten? At vi kan forholde os til en global økologi? Det er der nogle, der hævder.

Fordi disse temaer vedrører alle mennesker og deres evne til at orientere sig i deres liv, vedrører de naturligvis også psykologien. At udforske Økologi og dens formidling i Habitat på en ordentlig måde, dvs. teoretisk og empirisk, er derfor efter min mening en af psykologiens påtrængende opgaver i det næste 25 år.

Og dermed også et bidrag til en fælles diskurs om, hvor vi kommer fra, og hvor vi skal hen.